

Dominique Kirchner Reill: Nationalists Who Feared the Nation. Adriatic Multi-Nationalism in Habsburg Dalmatia, Trieste and Venice.

(Stanford Studies on Central and Eastern Europe.) Stanford University Press, Stanford, 2012. 313 oldal.

Dominique Kirchner Reill első monográfiája a politikai gondolkodás történetének egy elfeledett fejezetét kívánja felidézni és beemelni az utóbbi időben könyvtárnyi irodalmat termelő nacionalizmus-kutatások körébe.¹ Munkája abból a kritikai alapfeltevésből indul ki, hogy a nacionalizmus és a pluralizmus antagonisztikus ellentéppárja logikusnak tűnő, de alapvetően hibás evidenciaként vonult be a történettudományba, jelentős részben a nemzeti mozgalmak későbbi fejleményeinek és elhajlásainak (homogenizáló nemzetállam, sovinizmus, rasszizmus, népirtások stb.) ismeretében. Hat gondolkodó – Niccolò Tommaseo, Francesco Dall’Ongaro, Pacifico Valussi, Medo Pucić, Ivan August Kaznačić és Stipan Ivičević – életútjának és életművének elemzésével arra kíván rámutatni, hogy a 19. század első felében, a multietnikus adriai térségben létezett a nacionalizmusnak egy olyan *realis* (tehát nem utópisztikus) alternatívája, amely a nemzetépítést a soknemzetiségű együttélés keretében képzelte el, és amely a nemzetek elkülönült, versengő fejlődése helyett azok párhuzamos, egymást kiegészítő és segítő útjait képzelte el.

A mű annak a *Stanford Studies on Central and Eastern Europe* című sorozatnak a részeként jelent meg, amelynek már eddig is több kiváló, a hazai olvasóközönség érdeklődésére is számot tartó monográfiát köszönhetünk,² és amelynek szerkesztője, Larry Wolff, elismert szaktekintély és karizmatikus tanáregyéniség. Wolff látásmódja és munkamódszerei bevallottan Dominique Kirchner Reill legfőbb inspirációi közé tartoztak csakúgy, mint Deák Istvánnal folytatott termékeny vitái.³ Maga a fiatal szerző lenyűgöző mennyiségű és változatos forrásanyag feldolgozásával írta meg monográfiáját. A bonyolult szövetű adriai térség vizsgálata olasz, szlovén, horvát, német és szerb levéltári kutatásokat tett szükségessé. Ez nem csupán az említett nyelvek ismeretét kívánta meg, de magabiztos tájékozódást a korszakban még nem sztenderdizált délszláv nyelvjárások útvesztőjében is.

A szöveg két nagyobb tartalmi egységre bontható. Az első négy fejezet annak az ideológiai konstrukciónak a kialakulásával és változataival foglalkozik, amelyet a szerző *adriai multinacionalizmusnak* keresztelt el. A gondolatkör legnagyobb hatású képviselője a Velencében alkotó Niccolò Tommaseo volt, a munkássá-

¹ A szerző a Miami Egyetem történelem tanszékének docense. Kutatásai elsősorban a 19–20. századi délkelet-európai regionalizmusok és nacionalizmusok vizsgálatára irányulnak.

² Többek között: Wolff, Larry 1994: *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment* Stanford; vagy Case, Holly: *Between States. The Transylvanian Question and the European Idea during World War II* Stanford.

³ „Deák István az egyetemet a tanulmányok világából az eszmecsere világává változtatta. Számítlan órát töltöttem vele való vitakozással, és éveket a csodálatával.” (IX.)

gát tárgyaló szövegrész után egy-egy fejezet az ő szellemi holdudvarában alkotó trieszti, majd dalmáciai *intelligentsia* szerepét mutatja be. A szerző számára ez a szerkezet nem csupán azt teszi lehetővé, hogy egymás után, mintegy külön tanulmányokban ismertesse Francesco Dall’Ongaro, Pacifico Valussi, majd Medo Pucic, Ivan August Kaznačić és Stipan Ivičević munkásságát, hanem azt is, hogy mindezt kontextusba ágyazva tegye. A soknyelvű és sokszínű kikötőváros, valamint a kevert etnikumú dalmáciai régió történelmi tapasztalata és 19. századi viszonyai teremtik meg azt a keretet, melyben az említett gondolkodók életrajzai úgy jelennek meg, hogy nem válnak kizárólagos magyarázó erőkké.

A munka ezen első felében a legfontosabb források a szereplők levelezései, illetve egymásra válaszoló újságcikkei. E források nemcsak tartalmukban, hanem jellegükben is a felek közötti intenzív kommunikációt illusztrálják, és meggyőzően támasztják alá a mű alapvető megállapítását: az adriai térségben élő olasz, horvát, dalmát nacionalisták közösen gondolkodtak a nemzetépítés módszereiről, és elképzeléseik pluralista alapokon nyugodtak.

A szöveg második része az 1848–1849-es forradalmi eseményeknek az adriai multinacionalizmusra gyakorolt hatásait tárgyalja. Ami a nacionalizmusokat illeti, szokás úgy tekinteni 1848–1849-re mint az ártatlanság korának végére. Ezek az évek a térségben véres háborúkkal jártak az olasz–osztrák, olasz–horvát és magyar–horvát nemzeti ellentétek, valamint a birodalmi és nemzetállami érdekkonfliktusok mentén, és mindezt nehéz nem a monista nacionalizmusok győzelmeként értelmezni a pluralista modellek felett. Dominique Kirchner Reill a fenti ítélet elfogadása helyett forrásaira támaszkodva azt vizsgálja, hogyan változtak a vizsgált gondolkodók eredeti elképzelései.

A trauma hatására az adriai multinacionalizmus mind a hat központi figurája átdolgozta elméletét. Míg Tommaseo, Valussi és Ivičević megerősödtek abbéli meggyőződésükben, hogy a békés együttélés keretei csakis a multietnikus térségek megőrzésével alakíthatóak ki, addig Dall’Ongaro és Pucic saját közösségeik felé fordultak, és felhagytak az olyan nemzeteszmék kidolgozásával, melyek megoldást keresnek a szomszéd népek helyzetére is. Kaznačić pedig az olasz–szláv együttélés problémáit gondolta tovább regionális léptékben, a Habsburg Birodalom kereteiben, nemzetállami álmok nélkül. Írásaiban az adriai multinacionalizmus szerepét a Dubrovnik-központú regionalizmus vette át. A forradalmi tapasztalatokból Kaznačić azt a következtetést vonta le, hogy a háború elkerüléséhez egyetlen út vezet: ha Dalmácia visszautasítja mind az olasz nemzetállamhoz, mind a délszláv pluralista államhoz való csatlakozás gondolatát.

1848–1849 traumájára tehát érzékenyen és főként különböző módokon reagáltak a „nemzetfélő nacionalisták”, akiknek épp a legmélyebb aggodalmi váltak valóra, amikor az adriai térség egymással versengő nemzetek csataterévé változott. Ezek a különböző reakciók alátámasztják a szerző legfontosabb állítását: a 19. század közepének nacionalista politikai gondolkodásában léteztek olyan irányzatok, amelyek ugyan nem váltak politikai tényezőkké, ugyanakkor jelentősen árnyalják azt a képet, amelyet a korszakról szóló uralkodó történettudományi narratíva

kialakított. Amikor napjainkban Dall’Ongaro Mazzini hű követőjeként, Pucić a 19. század legjelentősebb katolikus szerb nacionalistájaként, Kaznačić pedig a horvát nemzeti ébredés vezéregyeniségeként szerepel a történeti munkákban, akkor az pusztán jelen korunk igényét fejezi ki arra, hogy világos, egyenes vonalú nemzetépítés-történettel bírjon. Az üzenet egyértelmű: nem árt, ha emlékeztetjük magunkat arra, hogy amit ma nemzetnek hívunk, az csupán a lehetséges alternatívák egyike, s nemcsak az rajzolja meg vonalait, ami megtörtént, hanem az is, ami nem.

A *Nationalists Who Feared the Nation* kötet egyik kétségtelen erénye, hogy konzekvens módon követi végig a politikai gondolkodás egy irányzata, az adriai multinacionalizmus történetét, és hitelesen helyezi el azt mind az 1848 előtti, mind az azt követően átalakult geopolitikai térben. Az irányzat elnevezése ugyanakkor nem jelenik meg a forrásokban, az „adriai multinacionalizmus” kifejezése szerzői invenció, és időnként problematikusnak is bizonyul. Kirchner Reill választása három okból esett a „multinacionális” jelzőre, amikor jellemezni kívánta az „egy nemzet, egy állam” modelltől eltérő nacionalizmus-variánsokat. Egyfelől az „internacionális” jelző különálló, külön fejlődő nemzetek közötti eseményekre utal, esetünkben tehát nem alkalmazható; a multinacionális kifejezés másrészt a Habsburg Birodalom állandó jelzőjévé vált, így alkalmas arra, hogy a Habsburg kontextust hangsúlyozza; végül pedig, mivel az olvasó könnyen asszociál a multinacionális cégek világára, a kifejezés arra is szolgál, hogy a soknemzetiségű régiók gazdasági szerepére, a nemzetek közötti közvetítő kereskedelmi tevékenységére irányítsa a figyelmet (8–9). Ez a folytonos cserén alapuló gazdasági szerkezet képezné az alapját azoknak a pluralista modelleknek, amelyek csak abban az esetben tudnak sikeres nemzetépítést elképzelni, ha a diverzitás fennmarad, a kereskedelem e nélkül ugyanis értelmét veszti.

Feltűnő ugyanakkor, hogy a bemutatott hat gondolkodóból csupán egy, Pacifico Valussi fektet hangsúlyt a soknemzetiségűség és a gazdasági szerepvállalás közötti összefüggésre. Ennél is zavaróbb azonban, hogy a szerző nem definiálja az általa használt nacionalizmus-fogalmat, annak ellenére, hogy a bevezetőt követő első fejezet (*What is a Nation?* 17–20) erre volna hivatott. Megelégszik annyival, hogy a 19. század politikai gondolkodói a nemzet alatt a *népet* értették, mai fogalmakkal egy azonosságtudattal rendelkező etnicitást (*self-conscious ethnicity*, 18), amelynek alapját a közös nyelv és a közös vallás jelentette. Ahhoz azonban, hogy meggyőző legyen Kirchner Reill állítása, miszerint volt a monista nacionalizmusnak olyan alternatívája, amely a nemzetépítést soknemzetiségű keretek között is lehetségesnek tartotta, az általa használt nacionalizmus-fogalomnak is tisztázni kellene „az etnicitás és az állam között fennálló speciális viszonyt, kapcsolódást”.⁴ A Habsburg Birodalomnak mint állami keretnek a megrendülésével ugyanis nem kerülhető el többé a kérdés, hogy a soknemzetiségű birodalom és az egységes nemzetállam mellett milyen további nemzetépítési stratégiák létez-

⁴ Ernst Gellner nacionalizmus-definíciója szerint a fogalom nem közelíthető meg az állam szerepének tisztázása nélkül: Gellner, Ernst 1983: *Nations and Nationalism*. Ithaca, 6–7.

hetnek egy multietnikus térségben. Azok az elméletek, amelyek ennek tisztázására képtelenek, megválaszolatlanul hagyják a korszakban felmerülő legfontosabb kérdést: létezik-e soknemzetiségű állam imperialista kereteken kívül? Ahogy Maria Todorova megjegyzi, a balkáni népek csak az oszmán-török uralom alatt voltak képesek a békés együttélésre, a *pax ottomana* végeztével a nemzetállami versengésé lett a főszerep.⁵ Vajon az adriai multinacionalizmusok mentén elképzelhető lett volna a soknemzetiségű együttélés a *pax monarchicán* túl is?

A Dominique Kirchner Reill által elemzett politikai elméletek közül ismét egyedül Pacifico Valussi munkája az, amely érdemi választ ad a multietnikus régiók helyzetére egy nemzetállami alapon szerveződő Európában. A forradalmakat megelőzően Valussi a trieszti terjesztésű *La Favella* hasábjain fejtette ki nézeteit az európai határvidékek (*paesi di confine*) szerepéről olyan példákon keresztül, mint Tirol, Korzika vagy Málta. E vidékeket az európai béke letéteményeseinek látta, amelyek nem csupán kultúrák találkozási pontjai és közvetítői, hanem egyben a nemzetek közötti gyűlölködés legvalószínűbb megjelenési helyei is. Valussi elképzelésében mégis egyedül ezek a területek alkalmasak a nemzetek közötti kommunikáció megvalósítására csakúgy, mint a nemzeti sajátosságok (összehasonlító) vizsgálatára. Éppen ezért úgy vélte, az európai béke érdekében a nemzetépítésnek nem a fővárosokból, a centrumból kell kiindulnia, hanem a perifériáról, a határvidékekről. Utóbbiak fennmaradását és virágzását a nemzetközi kereskedelemben betöltött szerepük biztosítja (106–113). Az 1848–1849-es forradalmak hatására Valussi részben átdolgozta koncepcióját, de a határvidékek továbbra is kiemelkedő szerepet játszottak némileg pesszimistábbá vált elképzeléseiben; ezúttal immár mint a versengő nemzetek közötti pufferzónák jelentek meg (216).

Dall’Ongaro sohasem fogalmazott meg *par excellence* politikai programot, bár nyolc fáradságos évet fordított arra, hogy becsempéssze az olasz költészetbe „a délszláv népköltészet szépségét és gazdagságát” (97), és megszámlálhatatlan délszláv népdalt illetve balladát gyűjtött össze és jegyzett le, valamint allegorikus költeményeket szerzett az „illír-ügy” előmozdítására. Tulajdonképpen tehát nem állja meg a helyét az az állítás, hogy része lett volna annak a körnek, amely pluralista nacionalizmus-alternatívát kínált, még akkor sem, ha (legalábbis 1848-ig) hitt abban, hogy Európa minden nemzeti kultúrája érték.

Kirchner Reill egyik legmarkánsabb állítása a következő: „Miroslav Hroch, Benedict Anderson, Eric Hobsbawm és Anthony Smith modelljeit követve a 19. század kutatói a pluralista-nacionalista gondolkodókat az olasz, illetve a horvát/jugoszláv nacionalizmus kategóriáiban helyezték el [...]. Pluralista érveket hol irrelevánsnak ítélték, hol elhessegették őket mint zavaros nézeteiket, denacionalizációs kísérleteket vagy ravasz politikai húzásokat” (3), esetleg mint utópikus elképzeléseket (10). Mint a fentiekből már kiderült, a monográfia egyik legfőbb célja annak bizonyítása, hogy ez egy elhibázott szemlélet, és a pluralista érveket a lehető legkomolyabban kell – és érdemes – vennünk. Állításának

⁵ Todorova, Maria 1997: *Imagining the Balkans*. New York, 50.

alátámasztására a szerző időnként olyankor is amellett érvel, hogy *mind a hat* gondolkodó valódi politikaelméleti alternatívát képes nyújtani, amikor az állítás nyilvánvalóan védhetetlen. És nem Dall’Ongaro szerepe a legkérdésesebb, hanem az egyértelműen utópisztikus elképzeléseket felvázoló Stipan Ivičevićé.

Ivičević autodidakta módon tanult meg olvasni először az anyanyelvén, majd még számos nyelven, és a rajongásig tisztelte Niccolò Tommaseót. Utóbbi azt ajánlotta neki, hogy nyelvtudására támaszkodva szerkesszen egy kisebb szláv–olasz szótárt (a szláv a dalmáciai dialektusok egyikét jelölte volna). Stipan Ivičevićnek azonban komolyabb ambíciói voltak: hozzálátott a (nem csupán dél)szláv nyelvek univerzális szótárának összeállításához, és egy szintén egyetemes szláv írás kidolgozásának tervét dédelgette (*Pangrafia universale*) (145). Terveit az 1848–1849-es tapasztalatok ellenére megpróbálta kivitelezni, sőt, Bécsben próbálta meggyőzni az uralkodó köröket, hogy a népek közötti meg nem értés igazi ellenszere a közös írásbeli kommunikációs jelrendszer, a *pangrafia* volna. Nem járt sikerrel.

Francesco Dall’Ongaro és Stipan Ivičević munkásságában valójában hiába keresünk valódi pluralista és egyben nacionalista politikaelméleti alternatívákat. A *Nationalists Who Feared the Nation* állításai ettől még védhetőek, sőt, igen meggyőzőek. Mindössze szerencsésebb lett volna valamelyest differenciálni a felsorakoztatott elméletek között: bár ezek mindegyike rendkívül érdekes adalék a 19. század közepének politikai gondolkodására nézve, nem mindegyikük tölti be egyenlő mértékben azt a szerepet, amelyet Dominique Kirchner Reill szánt neki.

A munkának nyilvánvalóan nem célja az említett szerzők identitásának vizsgálata, a multietnikus térben kialakuló többszörös identitásuk alakulása, hierarchizálódása. Ugyanakkor talán érdemes lett volna valamilyen módon utalni arra, hogy a nacionalizmusok milyen hatást gyakoroltak az identitásképzésre, hiszen a szerző empatikus életrajzaiból kiderül, hogy végül minden általa bemutatott személy nemzeti identitást *választott*. Nem mindenki azt, amelyikbe beleszületett (Medo Pucić például Orsato Pozzaként látta meg a napvilágot), de csak egyikük (Niccolò Tommaseo), és ő is nehéz belső harcok árán határozta meg magát több nemzethez is tartozónak.

A nacionalizmus pontosabb fogalmi meghatározásával és az államhoz fűződő viszonyának tisztázásával a szerző szűkíthette volna az olvasó elváráshorizontját a nacionalizmus-alternatívákat illetően. A feladat természetesen nem könnyű. Az Adria történetében gyakran lehetetlen pontos határokat húzni. Ahogy Predrag Matvejević megfogalmazta: „Senki sem ismeri a mediterrán partokon élő összes népet, de ők sem ismerik eléggé önmagukat. Olykor nem vagyunk biztosak abban sem, mi a nép: város vagy föld, nemzet vagy állam, egyik a másiktól függetlenül vagy mindkettő együttvéve jelenti. [...] Néphatárok a múltban nem léteztek, míg az államhatárok évszázadokon át változtak. Ritkán voltak olyan időszakok, amelyekben a keleti Adrián és annak hátországában ugyanazon uralkodók és közös törvények uralkodtak.”⁶

⁶ Matvejević, Predrag 2006: *A Földközi-tenger. Tájak, népek, kultúrák*. Budapest, 72.

Kirchner Reill nyelvi felkészültségét már említettem a mű forrásbázisának méltatása kapcsán. Fontos hozzátenni, hogy a különböző délszláv nyelvjárásokon író gondolkodók életművének beemelése az európai kultúrtörténeti értekezésekbe máig nem magától értetődő, így különösen örvendetes, hogy az angol nyelvű olvasók számára is elérhetővé válnak ezek a munkák. Ezzel a szerző teljesíti azt a vállalt küldetését, hogy összetettebb módon láttassa az adriai térséget megmozgató nemzeti sorskérdéseket. Konklúziójában azonban nem csupán arra hívja fel a figyelmet, hogy ideje újra felfedeznünk a pluralista nacionalizmusokat, hiszen azokat a térség minden válságos időben – az 1890-es, az 1910-es, az 1920-as, az 1950-es és legutóbb az 1990-es években is – újragondolta. Arra is figyelmeztet, hogy a 19. század közepének különböző erőfeszítései a diverzitás és a nemzeti eszme összeegyeztetésére belső konfliktusoktól terhesek, és nem voltak elég erősek a béke fenntartásához. Mindez fölveti azt a kérdést, hogy az Európai Unió jelenlegi multikulturális alapelvei elegendőek lehetnek-e a hosszú távú európai béke megteremtésére (244). Továbbgondolva: betölti-e az Európai Unió a hajdan volt soknemzetiségű birodalmak szerepét, vagy van-e más alternatívája egy olyan világ kialakítására, amelyben a nemzetállamokra épülő Európa-szerkezet mellett elkerülhetőek a nemzetek közötti háborús konfliktusok?

Dominique Kirchner Reill monográfiája nemcsak nagy műveltségről tanúskodó, pontos forráshivatkozásokra épülő precíz munka, hanem érzékeny elemzése is egy történeti-kulturális régió nehézségeinek és lehetőségeinek, valamint fontos kiegészítése a nacionalizmusról szóló történeti diskurzusnak. Ennek fényében alig várjuk következő munkáját, amely a magyar olvasóközönség számára különösen gondolatébresztő lehet majd, hiszen munkacíme: *Rebel City. Fiume's Challenge to Wilson's Europe, 1919–1920*.⁷

Eszik Veronika

⁷ Az adat a Miami Egyetem honlapjáról származik: <http://www.as.miami.edu/history/people/DominiqueReill> – utolsó letöltés: 2014. január 5.